

Формування концепції ризик-орієнтовного банківського нагляду в країнах центральної та Східної Європи

АНОТАЦІЯ. Система банківського нагляду являє собою еволюційний процес встановлення контролю за впровадженням регуляторних ініціатив, які базуються на корпоративних принципах банківського нагляду BCBS і включають ініціативи міжнародних фінансових наглядових інститутів і провідних банків світу щодо ризик-зважування активів; регулювання системно важливих банків; проведення макропруденційної та відповідної мікропруденційної політики; стратегій управління ризиками; планування відновлення та вирішення проблем. Формування системи банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи відбувається під егідою провідних країн Європи та навколо принципів банківських систем країн ЄС щодо регулювання та контролю за ризиками. Проведено аналіз ініціатив банківського нагляду провідних фінансових організацій і їх ролі у становленні систем банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, що полягає в розробці узгоджених підходів у сфері банківського нагляду на національному та міжнародному рівнях, контролі за дотриманням порівнянності показників достатності капіталу, рівні ліквідності та запровадження нових регуляторних вимог. Узагальнено глобальні інституційні основи світового банківського нагляду й визначено роль стандартів Базельського комітету з банківського нагляду у світових практиках банківського регулювання та нагляду. Проаналізовано сучасні тренди банківського нагляду під керівництвом Базельського комітету банківського нагляду та регулювання, зокрема, сучасні підходи до оцінки достатності капіталу банків, регулювання ліквідності, регулювання системно важливих банків і політики стресового тестування як сучасного елементу практики управління ризиками. Проаналізовано методологічні засади підходу до формування технологій ризик-орієнтовного банківського нагляду, який являє собою концепцію з трьох основних компонент (мінімальні вимоги до капіталу, процедура нагляду, ринкова дисципліна) і сприяє розповсюдженню надійнішої практики управління ризиками в банках. Тому основними завданнями статті є окреслення основних елементів системи банківського нагляду країн ЦСЄ та визначення напрямів у процесі формування ризик-орієнтовного банківського нагляду цих країн. Проаналізовано основні підходи банківського нагляду в Україні до оцінки кредитних ризиків порівняно з підходами світових фінансових організацій (Базельського комітету) і провідних європейських банків.

¹ **Мозговий Олег Миколайович** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України, завідувач кафедри міжнародних фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Нагороджений орденом «За заслуги» II і III ст., почесними грамотами Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України, має почесне звання «Заслужений економіст України» та I-й ранг державного службовця. Член правління Спільки економістів України. Автор 120 наукових і науково-методичних праць. Сфера наукових інтересів: міжнародні фінанси, глобальне регулювання фінансових ринків, світовий ринок цінних паперів, регуляторна політика та глобальний розвиток фондових ринків, національні фінансові системи. Електронна адреса: meo410@kiev.kneu.ua

² **Павлюк Олена Олександрівна** — доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Сфера наукових інтересів: міжнародні фінанси, міжнародна банківська справа, міжнародний банківський надгляд та регулювання, банківський надгляд України. Електронна адреса: elena_pavluk@ukr.net

Здійснено аналіз імперативів банківського нагляду в Україні та показано напрями його реформування відповідно до Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 р. через імплементацію вимог банківського нагляду країн ЄС. Проведено аналіз відповідності банківського нагляду України передовим світовим методикам банківського нагляду та регулювання. Обґрунтовано необхідність удосконалення системи банківського нагляду в Україні, запровадження ризик-орієнтовного підходу в банківському нагляді.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Банківський нагляд і регулювання країн Центральної та Східної Європи, регулятивне банківське середовище, банківські ризики, Базельський комітет банківського регулювання та нагляду, достатність капіталу.

Вступ

У 2010 р. Базельський комітет опублікував Третю Базельську угоду (Third Basel Accord)³, яка є ключовим нормативним документом, спрямованим на підвищення якості управління ризиками та капіталом фінансових організацій. Даний документ встановлює нові мінімальні вимоги до капіталу, нові показники ліквідності і леверидж, а також нові методики і підходи до вимірювання та оцінки ризиків. Крім того, документ вводить жорсткіші стандарти нагляду за банківською діяльністю, а також підвищені вимоги до розкриття інформації та управління ризиками. В одному з останніх досліджень Я. Путніса, присвячених банківському нагляду, наголошується, що банківське регулювання ніколи не мало такого високого профілю і ніколи не було таким важливим, як сьогодні. Предмет банківського регулювання вплинув на порядок денний, оскільки політики усвідомили шкоду, яку неспроможні банки можуть зробити для національної та регіональної економік. Я. Путніс констатує, що національні банки часто стикаються з проблемою відсутності нагляду портфельів у всіх банках своєї країни, і тому потенційно не ідентифікують концентрацію ризиків у банківській системі країни⁴. На думку Дж. Барса і Дж. Гана, «регулювання стосується сукупності законів та правил, що застосовуються до банківської діяльності, а нагляд визначається як моніторинг діяльності банків і виконання банківських регламентів»⁵. У той же час автори вказують, що роль банківського бізнесу змінювалася, а тому змінювався й спосіб, у який банки регулюються і контролюються. Автори статті «Структура крос-секторального фінансового нагляду» (The Structure of Cross-Sector Financial Supervision) Херрінг та Кармасі аналізують зміни у банківському нагляді та акцентують увагу на комплексному підході й показують, що кризовий менеджмент може не бути

³ Базельський комітет банківського нагляду. Третя Базельська угода (Third Basel Accord). URL: <http://www.bis.org>.

⁴ Putnis J. The banking regulation review. London: The Lawreviews, 2017. 633 с.

⁵ Barth J., Gan J., Nolle D. Global Banking Regulation & Supervision: What Are the Issues and What Are the Practices? 2003. URL: http://www.ckgsb.edu.cn/Userfiles/doc/BARTHnolle%20gan_bood.pdf

адекватною заміною традиційної моделі, в якій відбувається пруденційний нагляд у межах центрального банку⁶.

На думку аналітиків аудиторської компанії KPMG, наглядовий тиск найбільш вразив країни Центральної та Східної Європи, які намагаються отримати адекватні прибутки і продемонструвати, що вони мають життєздатний і стабільний бізнес-режим. Вилучення активів і ризики дефіциту балансу штовхають більшість банків до відповідності існуючим нормативним вимогам щодо капіталу та ліквідності в ЄС. Однак поруч із цим залишаються проблеми, які пов'язані з прибутковістю банків, збільшенням витрат, що впливає на забезпечення стабільного майбутнього⁷.

Автори статті «Фінансовий нагляд в Центральній та Східній Європі» (Financial Supervision in Central and Eastern Europe) визначають стратегії банківського нагляду, одна з яких — це комплексний нагляд, ефективність якого пов'язана зі встановленням та уніфікацією процедур, що дозволяє знизити вартість нагляду, полегшити контакти з суб'єктами під наглядом. Існують також різні форми критики проти інтегрованої моделі, яка, на їхню думку, слугує інтересам багатофункціонального сервісу фінансової групи та висловлюється зауваження, що шляхом інтеграції всього фінансового нагляду в одному наглядовому органі останній стає надто великим, надто некерованим і надто потужним⁸. Зарубіжні наукові роботи зі становлення регуляторного середовища Європейського Союзу, а також з дослідження банківського менеджменту належать західним аналітикам-практикам Тімоті Коху і Скоту Макдональду⁹. Д. Нойбергер виділяє конкурентну політику в банківській сфері як додаткову групу наглядових банківських заходів і визначає заходи з превентивного нагляду, які спрямовані на уникнення банкрутства банку. Вони охоплюють вимоги до власного капіталу, ліквідності та диверсифікації, надання інформації, заборону певних видів банківських операцій, інструкції щодо звітності. Сюди зараховуються також ліцензійні умови, які є визначальними у рамках нагляду¹⁰. К. Бьорнер вважає, що з цієї причини дискреційне регулювання, яке передбачає певну свободу дій як при ініціюванні санкцій, так і при їх виборі, повинно ототожнюватися з якісним регулюванням, який пов'язаний з методом оцінки ризику (причини)¹¹. На думку В. Грюнінга, традиційний банківський аналіз базується на кількісних методах оцінки стану банку, включаючи відносні показники, такі як

⁶ Herring R.J., Carmassi J. The Structure of Cross-Sector Financial Supervision. *Financial Markets, Institutions & Instruments*. 2008. № 1. С. 51–76.

⁷ Evolving Banking Regulation. KPMG International. 2015. URL: www.kpmg.com.

⁸ Wymeers E. The structure of financial supervision in Europe: About single, twin peaks and multiple financial supervisors. *European Business Organization Law Review*. 2006. № 8. С. 237–306.

⁹ Timothy W. Koch, MacDonald S.Scott. Bank management. USA: Thomson Higher Education, 2006. 562 с.

¹⁰ Neuberger D. Mikroökonomik der Bank. München: Verlag Vahlen, 1998. 240 с.

¹¹ Börner C.J. Treu und redlich? Eine explorative Bewertung qualitativer Bankenregulierung. Rektor der der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf (Hrsg.): Jahrbuch 2003. Duisburg, 2003. S. 335–352.

коефіцієнти ліквідності; достатності капіталу; якості кредитного портфеля; частки кредиту, який надається повноваженим і пов'язаним із банком особам; кредитний ризик потенційних збитків та відкриті валютні позиції¹². Методика банківського нагляду Базельського комітету з банківського нагляду, яка впроваджена в угоду «Базель II», є прикладом популяризації індикативного регулювання, замість адміністративного.

Аналіз літературних джерел, які присвячуються дослідженню проблематики банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, показує, що система банківського нагляду складається з елементів регуляторного середовища; наявності інститутів банківського нагляду; сформованих вимог банківського нагляду відповідно до розвитку банківської системи (нормативи, показники, коефіцієнти, правила, ліцензії); форми здійснення банківського нагляду. Елементи системи банківського нагляду взаємопов'язані між собою, оскільки працюють для досягнення загальної мети: аналізу та управління ризиками банків і дотримання пруденційних норм банківського нагляду. Основними напрямками розвитку європейського нагляду залишається уніфікація європейських банківських правил, які спрощують порядок здійснення банківського нагляду в межах Європейського Союзу. Актуальними залишаються теоретичні та практичні питання про шляхи еволюції банківського нагляду в країнах Центральної та Східної Європи в концепції ризик-орієнтовного підходу. Згідно із Законом України «Про Національний банк України» у ст. 1 сказано, що «банківський нагляд — система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку; банківське регулювання є однією з функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків і визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду і відповідальність за порушення банківського законодавства»¹³. Схоже визначення банківського нагляду подано у ст. 67 Закону України «Про банки і банківську діяльність». У цій статті вказується, що «метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках»¹⁴. За положеннями ст. 4 Закону України «Про банки та банківську діяльність»,

¹² Грюнінг Х. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском; пер. с англ. Москва : Весь мир, 2007. 304 с.

¹³ Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. С. 238.

¹⁴ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. С. 30.

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень Конституції України, цього Закону, Закону України «Про Національний банк України», інших законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку України. Національний банк України визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, що має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків.

Вітчизняні наукові підходи у трактуванні банківського нагляду в цілому дотримуються згаданих вище законодавчих положень. Розбіжності виникають насамперед під час визначення сутності понять банківського регулювання та нагляду. Зокрема, в підручнику за авторством В. Міщенко та інших авторів під регулюванням банківської діяльності розуміють насамперед створення відповідної правової бази, тобто розробку та ухвалення законів, які регламентують діяльність банків, а також ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій, директив. Законодавчі і нормативні положення визначають такі межі поведінки банків, які сприяють надійному та ефективному функціонуванню банківської системи. Банківський нагляд визначається як «моніторинг процесів, що мають місце у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків. Для цього орган нагляду має повноваження застосувати до банків примусові та непримусові заходи впливу»¹⁵.

Концепція ризик-орієнтовного банківського нагляду

Аналіз досліджень, які присвячені банківському регулюванню та нагляду, свідчать про те, що це взаємопов'язані поняття, які мають кілька важливих складових. Насамперед вони являють собою обов'язкові для банків і банківських груп правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку та звітності, організації внутрішнього контролю, складання та надання бухгалтерської та статистичної звітності. Другий елемент — ці два взаємопов'язані процеси, які встановлюють для банків спеціальні нормативи їх діяльності та які спрямовані на обмеження їх ризиків і на захист інтересів клієнтів і вкладників, а також суспільства в цілому. До таких нормативів відносять мінімальний розмір регулятивного капіталу; норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу; норматив співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань банку; нормативи ліквідності. Розвиток банківських систем здійснювався достат-

¹⁵ Міщенко В. та ін. Банківський нагляд: навч. посібник. Київ, 2004. С. 47–48.

ньо тривалий час під впливом історичних, економічних та політичних факторів, а також правової та судової практик.

Е. Кейн описував відносини між банківськими регуляторами і банками як діалектику регулювання або модель боротьби. Його ідея полягає у гегелівській концепції, що складається з тристадійної структури будь-якого процесу змін: перша стадія — теза; друга — антитеза; третя — синтез. Зіткнення тези й антитези приводить до синтезу. Синтез потім стає новою тезою у боротьбі з наступною антитезою, що дає новий синтез. У царині фінансів боротьба також має безперервний характер, оскільки регулювання можна уявити як податки, яких банки прагнуть уникнути. Причина боротьби — у невідповідності цілей, які ставлять перед собою регулятори і банківські структури. Мета діяльності регуляторів — підтримання безпеки, стабільності і життєздатної (конкурентоспроможної) фінансової системи; завдання банкірів полягає у підвищенні значення певних змінних — капіталу, прибутку та ін. Обмеження регуляторів банки прагнуть подолати, намагаючись відшукати способи уникнення виконання постанов і законів. У відповідь органи нагляду вживають посилені заходи і боротьба починається знову. Це протиборство стимулює появу фінансових інновацій (як способу відходу від обмежень), а також пояснює сам процес появи нововведень у фінансовій системі. Вигоду від регулятивних заходів з позицій витрат на них складно виміряти, оскільки вигода нерідко короткострокова, тоді як витрати мають дуже довгостроковий характер.

Досвід фінансової кризи 2007–2009 рр. показав, що існує взаємозв'язок між структурою компенсації фінансових фірм і надмірним взяттям ризику їх співробітниками. Основною проблемою було те, що сучасні банки, як правило, винагороджують менеджерів за проведення ризикованих стратегій, але не стягують штрафів за прийняття рішень, що призводять до банкрутства банків, руйнування фінансової системи та державних вливань, а також за спричинення збитків платника податків. Етичні промахи і систематичні недоліки в умовах фінансової кризи 2007–2009 рр. припускають, що майбутній діалог регуляторів із питань політики банківського регулювання навряд чи буде ігнорувати значення корпоративної культури. Проблема останньої в банківському бізнесі постала у зв'язку з відновленням дискусій з приводу вирішення двох проблем — відновлення суспільної довіри до банківської системи і підвищення фінансової стабільності.

Одним із ключових напрямів формування ризик-орієнтовного банківського нагляду та регулювання в країнах ЦСЄ є впровадження вимог до капіталу. Основним орієнтиром у цьому напрямі залишаються положення Базельського комітету, Базель III, які були опубліковані у грудні 2010 р. та переглянуті у червні 2011 р. На рівні європейських країн планувалося

впровадження цих стандартів протягом 2013–2019 рр. Імплементация складалася з так званого пакета CRDIV:

- CRR – Capital Requirements Regulation (EU)575/2013;
- CRD – Capital Regulation Directive 2013/36/EU – CRDIV.

CRR – це законодавство прямої дії, тобто це положення виконується повним обсягом і застосовується в усіх країнах – членах ЄС, розширюють норми, які не були врегульовані CRDIV і стосуються Pillar I Базель. CRD – це принципи та норми, які відображають норми Базель II і Базель III щодо стандартів капіталу та виконуються шляхом прийняття національних законів.

Основною метою цих двох документів є посилення вимог до капіталу як відповідь на глобальні фінансові кризи, сприяння стійкості фінансових установ і банківському секторі. Завдання забезпечення стабільності й надійності банківської системи мають вирішуватися як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. На макроекономічному рівні важливою складовою економічної активності (з погляду монетарної теорії) є кількість грошової маси в обігу. Інші механізми, що забезпечують узгоджене функціонування компонентів на рівні макроекономіки, – процентні ставки й обсяг пропонування банківських кредитів. Незважаючи на те що в сучасній економічній системі комерційні банки не єдині, хто виконує функцію фінансового посередництва на фінансових ринках, але їхня роль у цьому процесі, як і раніше, залишається вкрай важливою.

Отже, регулювання банківської діяльності дозволяє захистити грошове пропонування і дає центральним банкам важіль, за допомогою якого вони впливають на банківські резерви, процентні ставки та кредитну діяльність банків. Соціально-економічна природа банківського нагляду полягає в сприянні банківського нагляду стабільності фінансової системи, що досягається через формування вимог до банківського нагляду як з боку приватних осіб і домогосподарств (забезпечення страхування та кредитування, забезпечення прибутковості та регулярності роботи банківської системи), так і з боку держави через макроекономічні вимоги (економічний і соціальний захист, тобто закони, правила національні дефініції), контроль за загальнодержавною системною фінансовою політикою (макроекономічна політика, створення відповідного регуляторного середовища банків). Вирішення таких вимог банківським наглядом повинно ґрунтуватися на світовому досвіді банківського нагляду через залучення кращих методик і практик банківського нагляду.

Слід зазначити, що в регуляторному середовищі та, зокрема, у Директивах ЄС немає визначення поняття фінансової стійкості. Економісти також розходяться у єдиному підході до його трактування. Проте існують загальні елементи, які можна використовувати для розуміння фінансової стабільності, а саме: безпечне та добре функціонуюче фінансове середови-

ще, відсутність потрясінь або відсутність фінансової нестабільності. У цьому плані все, що допомагає зробити фінансові структури більш безпечними і менш сприйнятливими до ударів, спрямовано на фінансову стабільність. У цьому розумінні саме банківський нагляд сприяє досягненню такої мети, тому що здійснює моніторинг за фінансовими інструментами та показниками, які спрямовані на запобігання або вирішення проблем фінансової нестабільності банків. Проте ефективність цих інструментів не варто переоцінювати, фінансова стабільність не може бути гарантована, оскільки для бізнесу запозичення проти кредитування є виключно ризикованим: адже тільки за умов кредитування існують можливості зростання.

Запровадження норм ЄС до капіталу в Україні

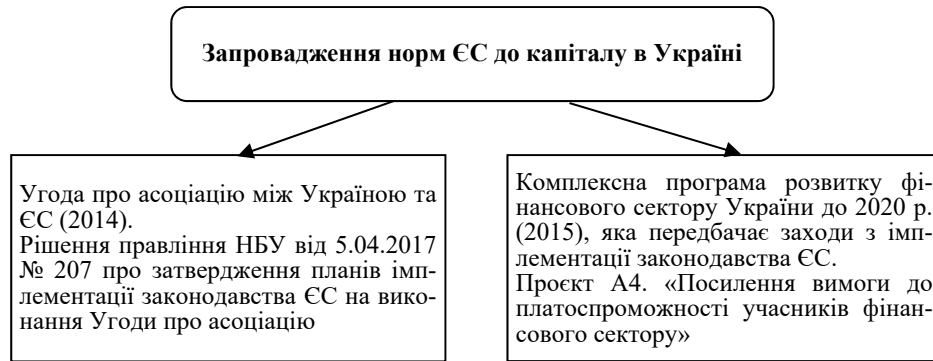
З метою підвищення стійкості банків у період фінансової та економічної нестабільності, створення ними запасу капіталу для підвищення спроможності протистояти ризикам Національний банк України встановлює вимоги до формування банками буферів капіталу, що було доповнено Інструкцію новою главою згідно з Постановою Національного банку від 12.05.2015 № 312 і що набрала чинності з 1 січня 2020 р., а саме: буфера запасу (консервації) капіталу (планується запровадити з 1.01.2020) та контрциклічного буфера (за рішенням регулятора). Сказано, що банк формує буфери капіталу, а саме – буфер запасу (консервації) капіталу, контрциклічний буфер.

Банки повинні формувати буфери капіталу понад нормативне значення нормативу достатності основного капіталу (НЗ). Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику. Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу, починаючи з:

- 01 січня 2020 р. – у розмірі 0,625 %;
- 01 січня 2021 р. – у розмірі 1,25 %;
- 01 січня 2022 р. – у розмірі 1,875 %;
- 01 січня 2023 р. – у розмірі 2,5 %.

Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0–2,5 %. Розмір контрциклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління Національного банку в разі значної кредитної активності банків з урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Зазначена інформація завчасно розміщується на сторінці офіційного інтернет-представництва Національного банку та має містити відомості, зокрема щодо розміру буфера, дати запровадження буфера в установленому розмірі. Основними імперативами розвитку системи банківського нагляду в Україні є Угода про асоціацію між Україною та ЄС і Комплексна програма розвитку фінансового сектору України (рис. 1).

Рис. 1. Запровадження норм ЄС до капіталу в Україні¹⁶

Порівняльну характеристику структур капіталу банків України та країн ЄС подано у табл. 1.

Таблиця 1

**ПОРІВНЯЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ СТРУКТУР КАПІТАЛУ
БАНКІВ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС¹⁷**

Структура капіталу банків України (Н2 > 10 %). Співвідношення ОК до ДК, як 50/50	Структура капіталу країн ЄС (мінімальне значення 8%+ буфер консервації =10,5%). Співвідношення капіталу 1р. до капіталу 2р., як 75/25
1	2
<p>1. Капітал 1 рівня (основний капітал). Складові: статутний капітал, емісійна різниця, фін. допомога акціонерів, фонди створені за рахунок прибутку</p> <p>2. Капітал 2 рівня (додатковий капітал). Складові: -прибутки минулих років.</p> <p>- прибутки поточного року, зменшені на прострочені та неотримані > 30днів нараховані доходи, - субборг.</p> <p>Капітал = ОК + ДК зменшений на прямі інвестиції в інші установи більше 10 % та інші цінні папери(випущені банками поза лістингом, що не перебувають в обігу на фондовій біржі), субборг.</p>	<p>1. Капітал 1 рівня (Tier 1) (ОК1р.+ДК1р.) Складові: основний капітал (прості акції), емісійний дохід за простими акціями, нерозподілені прибутки, фонди (резервний та інші) створені за рахунок прибутку. Додатковий капітал 1рівня – безстрокові інструменти капіталу, субборг (у випадку тригерної події ОК менше 5,125%) конвертується в інструменти ОК1, або списуються,</p> <p>2. Капітал 2 рівня (Tier 2). Складові: статутний капітал(привілейовані акції), емісійний дохід за привілейованими акціями, строкові інструменти капіталу (більше 5 років без стимулів довгострокового погашення)</p>

¹⁶ Haentjens M., Gioia-Carabellese P. de. European Banking and Financial Law. Abingdon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. 800 с. (Routledge, Taylor & Francis Group); Herring R. J., Carmassi J. The Structure of Cross-Sector Financial Supervision. *Financial Markets, Institutions & Instruments*. 2008. № 1. p. 51–76.

¹⁷ Авторська розробка.

Закінчення табл. 1

Нормативи капіталу НБУ, %			Нормативи капіталу за BCBS, %		
Інструкція № 368					
Види капіталу	Діючий норматив, %	Плановий норматив на 1.01.2019, %	Види капіталу	Нормати в Базель II, %	Нормати в Базель III, %
Капітал 1 рівня	5	7	Основний капітал, 1 р.	–	4,5
Капітал 2 рівня	5	3	Капітал 1 рівня	4	6
Капітал	10	10	Капітал 2 рівня	4	2
			Капітал	8	8
			Буфер консервації	–	2,5

Як видно з табл. 1, існують кардинальні відмінності між структурою капіталу банків ЄС і банків України. Основні відмінності полягають у такому.

1. Структура капіталу. В ЄС збільшено частку капіталу 1-го рівня, який відіграє ключову роль у збереженні банку (75/25), тобто було підвищено здатність банків поглинати збитки. В Україні цей показник перебуває на рівні 50/50 за вимогами Базель II. Відповідно до Інструкції НБУ № 368 в Україні планувалося підняти співвідношення ОК до ДК з 1 січня 2019 р. до співвідношення 70/30. На нашу думку, такі зміни не вплинуть на загальну картину, оскільки існують розбіжності, які є принциповішими.

2. За законодавством України, капітал зменшується на суму тільки прямих інвестицій з загальної суми капіталу (ОК + ДК). У країнах ЄС за нормами Базельського комітету відбуваються відрахування прямих, непрямих і синтетичних інвестицій з кожного відповідного рівня капіталу як з капіталу 1-го рівня, так із капіталу 2-го рівня.

За оцінками експертів, в Україні існують жорсткі підходи до оцінки та інструментів капіталу: наприклад, відсутні гібридні інструменти. Однак введення стандарту обліку IFRS9 поступово змінює психологію розрахунку резервів. Основні елементи розрахунку стають схожими на Базельські стандарти — це показники PD, LGP. EAD. Зазнає перетворень також і підхід до класифікації фінансових інструментів. Це інструменти, які оцінюють амортизаційну вартість, та інструменти, які оцінюють справедливую вартість. Кожен з інструментів має оцінку знецінення на підставі кредитного ризику.

У табл. 1 наведено основні стадії реформування капіталу — у країнах ЄС запроваджено з 1 січня 2016 р. буфер консервації (0,625 %) з поступовим збільшенням до 2,5 % на 1 січня 2019 р. В Україні буфер консервації відповідно до Інструкції № 368 активовано з 1 січня 2020 р. на рівні 0,625.

Законодавством України та нормативними актами НБУ України не передбачено застосування інструментів ДК 1-го рівня у разі настання тригерної події. Тригерна подія — це зменшення показника достатності ОК 1-го рівня нижче, ніж 5,125 %, або іншого значення (понад 5,125 %), що визначено банком у відповідних положеннях і договорах. У країнах ЄС до ДК 1-го рівня включаються безстрокові інструменти, основна сума яких при настанні тригерної події повинна бути списана або конвертована в інструменти ОК 1-го рівня. Після кризи 2008 р. країни Центральної Європи (Велика Британія, Швейцарія) почали застосовувати згадані інструменти.

Правління Національного банку України 03 червня 2016 р. прийняло Постанову № 338, якою внесені зміни до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 № 368. Цими змінами визначено порядок включення до регулятивного капіталу банку фінансової допомоги акціонерів. Так, фінансова допомога акціонерів включається до основного капіталу банку на підставі дозволу Національного банку України за умов, що кошти, отримані у грошовій формі та є безповоротними, не кредитні, а також структура власності банку відповідає вимогам до її прозорості, установленим Національним банком України. Крім того, уточнено розрахунок окремих економічних нормативів у частині зменшення обсягу кредитного ризику на суму прийнятного забезпечення¹⁸.

Порівняльна характеристика елементів макроруденційної політики України та країн ЄС

За Інструкцією про регулювання банків в Україні, для вимірювання ризику ліквідності українські банки використовують структуру активів і пасивів, що побудована з урахуванням термінів операції по кожній валюті. Для оцінки ризику ліквідності будується календар грошових потоків — розклад платежів по процентах і основній сумі боргу. Він схожий на календар переоцінки, що використовується для контролю процентного ризику, з тим винятком, що в останньому основне значення має дата зміни ціни, в календарі грошових потоків акцент зроблено на дату виплати процентів і основної суми боргу. З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк встановлює нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) і короткострокової ліквідності (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (Н4) визначається як співвідношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань банку, тобто встанов-

¹⁸ Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова НБУ № 368 2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.

лює мінімально необхідний обсяг високоліквідних активів для забезпечення виконання поточних зобов'язань протягом одного операційного дня. Цей показник розраховується з урахуванням сальдо за кореспондентськими рахунками, що відкриті в інших банках, і за кореспондентськими рахунками інших банків.

Норматив поточної ліквідності (Н5) визначається як співвідношення активів з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно) до зобов'язань банку з кінцевим строком погашення до 31 дня (включно). Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів банку для забезпечення виконання поточного обсягу зобов'язань протягом одного календарного місяця і розраховується з урахуванням сальдо розміщених і залучених коштів за кореспондентськими рахунками, що відкриті в інших банках, і за кореспондентськими рахунками інших банків і за міжбанківськими кредитами / депозитами, що розміщені в інших банках та отримані від інших банків.

Норматив короткострокової ліквідності (Н6) визначається як співвідношення активів до зобов'язань з кінцевим строком погашення до одного року. Цей норматив установлює мінімально необхідний обсяг активів для забезпечення виконання своїх зобов'язань протягом одного року і розраховується з урахуванням сальдо розміщених і залучених коштів: за кореспондентськими рахунками, що відкриті в інших банках, і за кореспондентськими рахунками інших банків; за міжбанківськими кредитами / депозитами, що розміщені в інших банках та отримані від інших банків. Слід зауважити, що ці показники не змінювалися та не реформувалися докорінно, хоча банківська система пройшла через кризи, які були пов'язані з ліквідністю. Нові вимоги до капіталу банків затверджені Постановою Правління НБУ від 12.05.2015 № 312 «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні». Відповідно до Інструкції Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 р., має становити 120 млн грн — до 17 червня 2016 р. та 200 млн грн — з 11 липня 2017 р.

Інструкція встановлює також норматив достатності (адекватності) регуляторного капіталу (Н2), який відображає здатність банку своєчасно та у повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її беруть на себе власники банку, і менша частка ризику кредиторів / вкладників банку. Значення Н2 визначається як співвідношення регулятивного капіталу і зважених за коефіцієнтами ризику та платоспроможності сумарних активів і позабалансових інструментів.

Нормативне значення коефіцієнта Н2 для діючих банків повинно бути не менше як 10 %. Для банків, що розпочинають операційну діяльність,

цей норматив має становити: а) протягом перших 12 місяців діяльності з дня отримання ліцензії — не менше як 15 %; б) протягом наступних 12 місяців — не менше як 12 %; в) надалі — не менше як 10 %.

Норматив достатності основного капіталу (НЗ) визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів і позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику.

Нормативне значення нормативу НЗ має бути не менше як 7 %.

Основною причиною світової кризи 2008–2009 рр. були недооцінення ризиків ліквідності банків. З метою подолання та недопущення цих ризиків ЄС разом із Базельським комітетом розробили нормативи, які сприяли подоланню цих проблем — Базель III та Директиви — CRR і CRD¹⁹. До 2008 р. в Україні в фінансові політиці не застосовувалися елементи макропруденційної політики, на відміну від країн Центральної Європи, де, наприклад, у Великій Британії ще в 1996 р. було опубліковано перший огляд фінансової стабільності. Тому, у 2015 р. в Україні було створено Раду і Комітет фінансової стабільності, а в 2016 р. було опубліковано перший Звіт «Про стан фінансової системи України». Як відомо, Європейська Рада з системних ризиків визначила ще у 2008–2009 рр. основні елементи макропруденційної політики (рис. 2).

Рис. 2. Основні елементи макропруденційної політики²⁰

Впровадження цих інструментів у країнах Центральної Європи було досить проблематичним, оскільки, наприклад, дефіцит високоліквідних активів для LCR становило 1,7 трлн євро, а для стабільного фінансування — 2,9 трлн євро²¹. Але після кризи частка високоліквідних активів у міжнародно активних банках зросла. І BCBS оприлюднив висновки в

¹⁹ Principles for sound stress testing practices and supervision. Basel Committee on Banking Supervision. 2009. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs155.pdf>

²⁰ Складено автором за матеріалами BCBS.

²¹ Final Report of the IIF Committee on Market Best Practices: Principles of Conduct and Best Practice Recommendations. Institute of International Finance. 2008. URL: https://www.iif.com/system/files/iif_final_report_of_the_committee_on_market_best_practices.pdf.

2016 р. через шість років після започаткування дії цих інструментів, які є важливими для української банківської системи. Ці висновки полягають у тому, що, по-перше, вимоги до LCR складніше виконувати роздрібним банкам, а вимоги до NSFR — інвестиційним банкам; по-друге, LCR, на відміну від NSFR, чутливий до припущень; по-третє, у гонитві за високим LCR банк може погіршити свій профіль ризику. Насамкінець, виконання LCR не означає стійкість банків до шоків ліквідності.

Висновки

Банківське регулювання являє собою процес сприяння фінансової стабільності за допомогою використання спеціальних методів, інструментів, шляхом встановлення конкретних правил та інструкцій. Тому функції банківського регулювання тісно пов'язані з проведенням грошово-кредитної політики та організації системи розрахунків та історично здійснюється центральними банками. Наднаціональне банківське регулювання — це процес регулювання, який здійснюється міжнародними організаціями світового рівня (МВФ, МБРР, ЄБРР, BCBS).

Банківський нагляд — це контроль за забезпеченням стабільності та стійкості банківської системи, який повинен адекватно реагувати на світові тенденції та переоцінювати наглядову політику. З позицій методології банківський нагляд слід розуміти як сукупність методів, прийомів, інструментів, які використовують органи банківського нагляду для моніторингу показників діяльності банків, застосування заходів впливу тощо. Банківський нагляд ґрунтується на постійному аналітичному обстеженні банків та обслуговує суспільно-економічні потреби, оскільки існує тісний взаємозв'язок між аналізом ризиків і банківським наглядом. У західних і вітчизняних наукових джерелах дуже часто проблематика банківського нагляду ототожнюється з аналізом причин виникнення банківських ризиків і методики їх дослідження. Аналіз літературних джерел довів, що дослідження ризиків має досить тривалу історію, але активне вивчення фінансових ризиків розпочалося порівняно недавно — наприкінці XIX — на початку XX ст.

Для формування ризик-орієнтовного банківського нагляду важливими є інструменти моніторингу ліквідності — стрес-тестування, аналіз концентрації зобов'язань і GAP-аналіз (розриви ліквідності). В Україні чинні нормативи ліквідності є досить статичними та не відповідають вимогам Базельського комітету. НБУ планував запровадити LCR з 2018 р. у режимі тестового розрахунку (без вимог). Під час розробки LCR НБУ враховує вимоги Базеля та національні особливості — нерозвинений ринок цінних паперів і депозитних високоліквідних активів (відсутні якісні корпоративні облігації та іпотечні облігації). Це враховується у складо-

вих буферу ліквідності. В основі методики розрахунку показника НБУ врахував стресовий сценарій 2014 р., тобто вищі коефіцієнти відтоків для роздрібних і корпоративних депозитів, ніж це передбачено Базельським комітетом

Згідно з Комплексним планом заходів на виконання Програми розвитку фінансів в Україні планується удосконалення систем регулювання та нагляду за фінансовим сектором, продовження переходу від нагляду на основі правил (compliance based supervision) до нагляду та оверсайту на основі оцінки ризику (risk based supervision), принципів постійного упереджувального моніторингу (з 1.04.2015 до 31.12.2016), а також впровадження нових вимог до капіталу банків відповідно до принципів Базель III і вимог ЄС (з 1.01.2015 по 31.12.2019).

Виконання цих заходів є можливим тільки завдяки дотриманню вимог Європейського Парламенту і Ради Європи, метою яких є створення рівних умов конкуренції у фінансовому секторі, посилення вимог до платоспроможності та ліквідності учасників фінансового сектору, впровадження спеціальних вимог до капіталу, ліквідності та інших фінансових установ, а також удосконалення системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором.

За міжнародними принципами, ефективна система банківського нагляду повинна мати конкретні обов'язки та цілі, операційну незалежність, прозорість, надійність, ресурсну базу. Тому імплементація цих принципів у роботу національної банківської системи – вкрай актуальна.

Наразі аналіз сучасного стану банківського сектору та основних регуляторних аспектів вказує на наявність проблем, які свідчать про кризові явища в банківській системі України, зокрема, у системі банківського регулювання та нагляду. Так, за нормативною базою, банківський нагляд у системі Національного банку України має достатній рівень незалежності, однак під час фінансової кризи окреслилися проблемні питання щодо її функціональної та інституційної складових.

Список літератури

1. Грюнинг Х. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском; пер. с англ. Москва: Весь мир, 2007. 304 с.
2. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренева О.Г. Банківський нагляд: навчальний посібник. Київ: Знання, 2004. 406 с. (Вища освіта XXI століття).
3. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-ХІV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. ст. 238.
4. Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова НБУ № 368. 2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>

5. *Burner C.J.* Treu und redlich? Eine explorative Bewertung qualitativer Bankenregulierung. Rektor der der Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf (Hrsg.). Jahrbuch 2003. Duisburg, 2003. S. 335–352.
6. *Evolving Banking Regulation.* KPMG International. 2015. URL: www.kpmg.com.
7. Final Report of the IIF Committee on Market Best Practices: Principles of Conduct and Best Practice Recommendations. Institute of International Finance. 2008. URL: https://www.iif.com/system/files/iif_final_report_of_the_committee_on_market_best_practices.pdf (дата звернення: 13.03.2016).
8. *Barth J., Gan J., Nolle D.* Global Banking Regulation & Supervision: What Are the Issues and What Are the Practices? 2003. URL: http://www.ckgbsb.edu.cn/Userfiles/doc/BARTHnolle%20gan_bood.pdf
9. *Haentjens M., Gioia-Carabellese P. de.* European Banking and Financial Law. Abingdon: Routledge, Taylor & Francis Group, 2015. 800 с. (Routledge, Taylor & Francis Group).
10. *Herring R. J., Carmassi J.* The Structure of Cross-Sector Financial Supervision. *Financial Markets, Institutions & Instruments.* 2008. № 1. P. 51-76.
11. IMF Annual Report: Our Connected World. URL: www.imf.org/external/index.htm.
12. *Neuberger D.* Mikroökonomik der Bank. München: Verlag Vahlen, 1998. 240 p.
13. Principles for Sound Liquidity Risk Management and Supervision. *Basel Committee on Banking Supervision.* 2008. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs144.htm> (дата звернення: 26.08.2017).
14. Principles for sound stress testing practices and supervision. *Basel Committee on Banking Supervision.* 2009. URL: <http://www.bis.org/publ/bcbs155.pdf>. (дата звернення: 26.08.2017).
15. *Putnis J.* The banking regulation review. London: The Lawreviews, 2017. 633 с.
16. *Timothy W. Koch, MacDonald S. Scott.* Bank management. W.K. Timothy, S.S. MacDonald. USA: Thomson Higher Education, 2006. 562 с.
17. Third Basel Accord. URL: <http://www.bis.org>.
18. Stress Testing by Large Financial Institutions: Current Practice and Aggregation Issues. *Bank for international settlement.* 2000. URL: <http://www.bis.org/publ/cgfs14.htm>. (дата звернення: 26.08.2017).
19. *Wymeers E.* The structure of financial supervision in Europe: About single, twin peaks and multiple financial supervisors. *European Business Organization Law Review.* 2006. № 8. p. 237–306.

Стаття надійшла до редакції 26.02 2020.